

“VAROLUŞ, MÜCADELE, SON” EKSENLERİNDE ÜÇ KADIN KAHRAMAN: AK ÇİBEK ARIĞ, ALTIN ARIĞ, AY HUUCIN

◆
THREE HEROINS IN LINE WITH “EXISTENCE, CHALLENGES, ENDING”: AK
ÇİBEK ARIĞ, ALTIN ARIĞ, AY HUUCIN

Aynur KOÇAK*

Selma ÇOLAK**

ÖZ: Destanlar kaostan kozmosa geçme çabasının kahraman vasıtasıyla yinlendiği anlatılardır. Kahramanı yolculuğa iten sebepler, çözülmesi gereken problemler vardır. Halkın ve ülkesinin zor durumda olması, kişisel merak ve arzu ya da eş arama gibi pek çok sebep sayılabilir. Düzeni kurmakla görevli olan kahraman, gerekli mücadeleyi verir; ardından kurduğu düzen resminde, çoğu zaman düzenin başında, güç ve evlilik ödüllerini de elde ederek yerini alır.

Hakas destan dairesine ait Ak Çibek Arığ, Altın Arığ ve Ay Huucın adlı destanların birincil kahramanları kadındır. Kadın kahramanlar da düzeni kurma peşindedirler. Fakat bunu sağlarken yanlarında ikincil olan erkek bir kahraman vardır. Kadın kahramanların macerası onlar etrafında şekillenir; misyonu onların düzenini sağlamaktır. Kriz anında ortaya çıkıp onları korurlar, onları evlendirirler. Bu özellikleriyle Türk inanç sisteminde ailenin, soyun ve çocukların koruyucusu olan Umay figürüyle düşünülmelidirler. Destan sonundaki kozmos resminde kadın kahramanlar, ödülleri alıp kurulan kozmosun başına geçmezler. Bu pozisyon ikincil erkek kahramanlara tahsis edilmiştir.

Sayıcı az olsalar da başkahramanı kadın olan destanların, genel kahraman çerçevesi içerisinde eriyip gitmesine izin verilmemelidir. Aksine bu kahramanların yolculukları mercek altına alınıp, kadın kahramanın doğuşu, ne için mücadele ettiği ve nasıl bir sona ulaştığına daha yakından bakılmalıdır. Bu bağlamda kadın kahramanlar, toplumun dinamikleriyle ve inanç sistemiyle okuduklarında, farklı bir kahraman tipi önerirler.

Anahtar Kelimeler: Türk inanç sistemi, destan geleneği, Hakas, kadın kahraman, Umay

ABSTRACT: *Epics are the folkloric genres in which heroes give efforts to restore the order, in other words the transmission from chaos to cosmos. Many problems and reasons, like hero's people and land in danger or personal curiosity and desire or to find a wife, can push him to start journey. The hero who has to create cosmos again, passes trials and challenges. At the end we see the hero as a ruler who has already been awarded by authority and marriage.*

* Prof. Dr. - Yıldız Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/İstanbul - aynurnazkocak@hotmail.com

** Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Lisansüstü Öğrencisi/İstanbul - colakselma2@gmail.com

The epics Ak Çibek Arıĝ, Altın Arıĝ, Ay Huucin belonging to Khakas cultural circle have female heroins. Similar to hero's journey, they are also chasing for the order. However, while they are trying to create cosmos, there are always secondary heroes with them. The order what we talk about is actually the order of these male heroes, not heroins. The heroins come into existence in crisis and protect secondary male characters and their people and even their families. With these features, the heroins and Umay, the holy mother figure who takes care of family, offspring and children in Turkic belief system, should be considered together. Thus, when all missions are completed and the order is established, there is no spot for heroins in this cosmos scene as a ruler or being awarded with power and marriage.

Although the number of epics with heroins is limited, we should not let them melt away among common hero's patterns and general understandings about who hero is. On the contrary, we should be more focused on their births, why or how they fight against their enemies and their endings. Then we can see these heroins offer another hero character which is unique for themselves.

Keywords: Turkic beliefs, epic poems, Khakas, heroin, Umay

Giriş

Folklor çalışmalarının pek çok yönden mercek altına aldığı destan türü; nasıl üretildikleri, nasıl aktarıldıkları, üretim ortamları, toplumsal bağlamları, içerisindeki tipler gibi daha pek çok başlıkla örneklendirilebilecek incelemelere tâbi tutulmuştur. Tüm bu büyük külliyata rağmen, elde edilen yeni veriler ve değişen bakış açılarıyla destan hakkında çeşitli geliştirmeler ve tartışmalar devam etmektedir.

Bu tartışmalardan biri de destan türünün kendi içerisindeki gruplandırılması sorunudur. Destan, yalnızca kahramanlık öyküleri denilerek geçilemeyecek ayırım ve unsurlar içerir. İçerdiği unsurlar itibarıyla ayrı bir başlık altında ele alınması gereken destan türlerinden biri de "arkaik destan"dır.

Arkaik destan, Mehmet Aça'nın değerlendirmesine göre kahramanlık içerikli olağanüstü ve fantastik anlatımlardır. Bu anlatımlarda mitolojik karaktere sahip olan kahraman, dış düşmanlara ve olağanüstü varlıklara karşı savaşır; yeraltına yolculuklar yapar. "Köne epos"lar yani arkaik destanlar; mit, efsane, masal gibi pek çok türe dair özellikleri içinde barındırabilmişlerdir. Bu özellikler zaman içerisinde, tarihi-realist yani bugün algıladığımız anlamda destan biçimine girerken, arkaik destandan ayrılmışlardır. Mitten destana geçiş aşamasında konumlandırabileceğimiz arkaik destan, klasik kahramanlık anlatılarının temelini oluşturmuşlardır (2000: 11-14).

Özkul Çobanoğlu da kahramanlık destanlarının arkaik destanların devamı olduğuna, farklı sosyo-kültürel çerçevelerde daha gelişmiş ve farklılaşmış bir çeşidi olduğuna katılanlardandır. Fakat lineer bir ilerleme konusuna temkinli yaklaşır. Kahramanlık destanları, arkaik destanların devamıdır fakat toplulukların ve kültürlerin değişim hızı farklı olduğundan kahramanlık destanları üretiliyorken eş zamanlı olarak arkaik destanlarda

üretilmiştir. Arkaik destandan kahramanlık destanına geçiş sosyo-kültürel yapıların değişmesine paralel olarak gerçekleştiğinden içerik de buna uygun olarak değişim göstermiştir. İçerik, bir boy ya da kavimden daha geniş halk kitlesini içermeye başlamıştır. Halkın ve yurdun kurtarılması için yapılan mücadeleler; dev, peri, ejderha gibi mitolojik varlıklarla değil bizzat insanoğlu taifesinden düşmanlara karşı yapılmıştır (2015: 41-48).

Arkaik destan kavramının ne olduğu ve ne gibi ayırım noktalarına sahip olduğu en genel çerçevesiyle dile getirilmiştir. Bir aile ya da boyun korunması, mitolojik ve olağanüstü öğeler içermesi, bu öğelerin mücadelelerin bizzat içinde oluşu bakımından incelememizin konusu olan destanlar Altın Arığ, Ak Çibek Arığ ve Ay Huucın¹ destanları arkaik destanlardandır. Bu üç destan kahramanı, var oluşları, maceraları, sonları bağlamında çeşitli ortak dinamiklere sahiplerdir. Bu ortaklıklar hem onların arkaik destan olmalarıyla hem de kadın kahramana sahip olmalarıyla bağlantılıdır.

Kahramanların Dünyaya Gelmeleri

Destanlara isimlerini de vermiş olan Ak Çibek Arığ, Ay Huucın ve Altın Arığ adlı kahramanlar, destanda çizilen ilk resimde görünmezler. Onların yokluğunda dünya zamanı işlemeye, olaylar meydana gelmeye devam eder. Bu zaman içerisinde kadın kahramana yoldaş ya da kardeş olacak destandaki ikinci kahraman doğacaktır. Aynı zamanda destan içerisinde kötü alplar da kötülüklerini yapıp, çizilen bu resimdeki dengeyi kötünün lehine bozacaktır. Kadın kahramanlar Ak Çibek Arığ, Ay Huucın ve Altın Arığ tam da bozulan bu düzenin üzerine olağanüstü bir şekilde doğarak, olaylara dâhil olacaklardır.

Kahramanların doğumları olağanüstüdür. Fakat bu olağanüstülük kahraman kalıplarında genel olarak gösterilen çocuğu olmayan bir çiftin çocuğunun olması, babasız doğması, zor şartlar altında ilahi bir güçle doğmaları, doğmaması gereken bir çocuğun dünyaya gelmesi gibi seçeneklerden farklıdır. Ayrıca bir kral ya da soylu aileden gelmezler. Hatta tüm bunların aksine kadın kahramanların insana özgü bir doğumla dünyaya gelmedikleri görülür. Ay Huucın, gökteki yedi tanrının en küçüğünün inayetiyle at bir çiftten doğar, Ak Çibek Arığ ve Altın Arığ ise bir kayadan dünyaya gelirler.

Ak Çibek Arığ'ın destanı, çocuğu olmayan yaşlı çift Ak Han ve karısı Ay Huucın ile başlar. Ay Huucın hamile kalır, Ak Han kendi üzerlerine gelen düşmana karşı savaşmak için evden ayrılır. Hizmetçileri doğacak çocuk hakkında bir kehanette bulunur. Doğacak çocuk Kanlı Kılıç adını alacaktır. Ve kayadan doğacak Ak Çibek Arığ'la birlikte çeşitli zaferler kazacaktır.

¹ Ak Çibek Arığ ve Ay Huucın destanlarının metinleri için Ekrem Arıkoğlu'nun *Hakas Destanları* (2007) isimli kitabından yararlanılırken, Altın Arığ destanının metni için Fatma Özkan'ın *Altın Arığ Destanı* (1997) adlı çalışmasına başvurulmuştur.

Çocuk doğar ve evden kaçırılır. Çünkü Ak Han'ı yenmiş olan düşmanları Kızıl Tas ve Ay Molat eve gelirler Ay Huucın'e işkence ederler. Olaylar bu denli krize girdiği vakitte Ak Çibek Arıĝ, atıyla birlikte ak kayadan dünyaya gelir.

Altın Arıĝ da Ak Çibek Arıĝ'a benzer olarak bir kriz ardından ortaya çıkar. Alp Han'ın oĝlu Çibetey Han daha küçük olduğu için ülkesinin yönetimi Piçen Arıĝ ve İçen Arıĝ'dadır. Fakat Piçen Arıĝ iktidar hırsıyla bulunduğu yeri bırakmak istemez. Alp Han oĝlu Çibetey'i öldürür, ardından soyun koruyucusu Altın Arıĝ'ı kayanın içinde uyuyorken öldürür. Fakat Altın Arıĝ, Alp Han'ın soyunun tehlikede olduğu bir anda göksel bir güç olan Huu İney tarafından diriltir ve intikam almak üzere düşmanların üzerine yürür.

Ay Huucın destanında yine başlangıçta kaos vardır. Han olması gereken erkek çocuk küçüktür, onun yerine yurdu ablası Kız Han idare ediyordur. Aksi bir karaktere sahip bu kadın yönetimde de iyi değildir. Han Mirgen'in kendi söylemesiyle yapacak iş bulamadığından gereksiz şeylerle uğraşıp durmaktadır. Han Mirgen'in yaşı ilerler ve evlenmek istediğini söyler. Evleneceği kızı alır getirir eve döndüğünde Ak Kula kısraktan süt emen bu kızı görür. Ay Huucın ismi verilen bu kişinin anne ve babası attır. Doğduğunda ona Han Mirgen'e kardeş ve yoldaş olacağı söylenir.

İnanç sistemlerinden dolayı Türklerde doğadaki her varlık maddesel değerinin ötesinde tinsel bir anlam da taşımaktadır. "İye" yani sahip anlamına gelen koruyucu ruhlar, doğadaki varlıkları koruma görevini üstlenmişlerdir. İnsanlar da dağın, ırmağın, tayganın, hayvanların, taşların iyelerine saygı duymak onların sınırlarını geçmemekle yükümlüdürler. Taş ve kayalar da kutsal bir göndermesi olan unsurlardandır.

Taşa önem verilmesi ve halkın hayatında kritik fonksiyonlara sahip olduğu düşüncesi Türklerin İslamiyet ile tanışmalarından çok öncesine dayanır (Tanyu, 2007: 49). Kaya ve kayanın bulunduğu dağ figürleri önemli olmanın da ötesinde kutsaldırlar. Örneğin, Dokuz-Oğuzlar anlatısına göre Dokuz-Oğuzların Tuğla ve Selenga ırmakları arasında yaşadıkları vakitlerde iki ağacın üzerine ışık iner. Ardından ağacın karnı şişmeye başlar ve dokuz ay on gün sonra beş erkek çocuk dünyaya gelir. Bu kardeşlerden Bogu Tigin, han ilan edilir; sonunda tüm obalar bir çatı altında toplanır. Gökten inen bu ışık orada bir kayanın oluşmasına sebep olur. Bogu Han'a ilahi bir işaretle bu taşın kutsal olduğu, Oğuzların bu taşa sahip çıktıkları sürece dört bir yanın hâkimi olacakları söylenir. Nesillerce korunan, saygı duyulan kaya, Yulun Tigin'in hükümdarlığında Çin tarafından talep edilir, Yulun Tigin kayayı bulunduğu Kutlu Dağ'dan alır, Çinlilere verir. Çinliler bu taş parçalarlar. Böylece Oğuzların etrafındaki dağ, taş, ağaçlar, kundaktaki bebekler dahi "Göç! Göç!" diye haykırmaya başlarlar (Gökalp, 1976: 86-91). Kutsal kaya halka bir lütuf olarak inen, saygı duyulması gereken; saygı

duyulmadığı durumlarda tüm doğa unsurları tarafından halkın cezalandırılmasına sebep olacak kadar önemli bir cisimdir.

Kutsal olmalarının yanında kaya ve dağ unsurlarının kökenle ilgili olduğu görülür. Devletin temeli, soyun başlangıcı bu kutsallığa dayandırılır. Dağ, bazı soyların atası ve anası, bazı soyların koruyucusudur. Örneğin Hakaslar dua ederlerken dağa anam babam diye seslenirler (Bayat, 2007: 230-231). Tıpkı bir ebeveyn gibi halkı ve devleti gözettiği düşünülmüştür. Öyle ki dağın dışıl olarak tasavvur edildiği pek çok durum mevcuttur (223-224). Arketipsel olarak da dışıl bir sembol olan kaya (Jung, 2005: 22) oyuk içinde birisini taşıması ve korunaklı olması bakımından rahim gibidir. Mitolojik Ana'nın parçalarından biri olan yer, dağ ve kayanın oluşturduğu tümsekle karnı şiş bir biçime bürünmekte; gerektiğinde halkın yardımına koşması için bir kahraman doğurmaktadır.

İye kavramı Güney Sibirya'da pek çok faaliyet alanının, davranış biçiminin gelişmesine sebep olmuştur. Örneğin, Hakaslar, Şorlar, Altaylar tayga iyesinin onlara istedikleri avı vermesini sağlamak için yanlarında bir anlatıcı götürürlerdi (Aça, 2007: 8). Ya da iyeler anlatılan destan ya da masal ile mest edilir böylece hayvanlar avlanabilirdi (Reichl, 2011: 97). Av esnasında memnun edilmeleri gereken dağ ve tayga, kahramanın da doğum yeridir. Dağ iyesi, av esnasında bir nevi kendisinden doğan bir kahramanın hikâyesini dinlemektedir.

Kahramanlardan Ay Huucın'ın kökeni olan at figürü, Türkler için hem maddi hem de manevi değere sahiptir. Örneğin şaman at yardımıyla ruhsal yolculuğa çıkıp görevini tamamlayabilmektedir (Çoruhlu, 2002: 140). Aynı zamanda atın taşınmayı ve yer değiştirmeyi kolaylaştırması, bozkır kültürünün zor şartları altında atı vazgeçilmez kılar. İnanç sistemindeki manevi göndermesiyle bozkır kültürü birleştiğinde at, üst bir konumlandırmaya tabii tutulmuştur. Atlar; anlatılarda konuşan, akıl veren, dost sayılan, yardıma koşan varlıklardır. Yalnızca bir binit değil "bir dost bir kurtarıcı, tehlikelere karşı uyarıcı, kahramana doğru yolu gösteren bir kılavuz"dur. Anlatılara yansıyan bu durum arkeolojik bulgularla da desteklenmiştir. Bulunan mezarlarda kişilerin atlarıyla birlikte gömülmeleri, bu kültürün insanlarınca atların ne kadar özel konumlandırıldıklarının bir kanıtı niteliğindedir (Aktaş, 2016: 112-113).

İnceleme konumuz olan Hakaslara ait bu destanlarda, halkı kurtarmak için gelen kahraman kayadan ya da attan dünyaya gelir. Taşın inanç sisteminde önemli bir yerde olduğu, devletin koruyucusu olarak kabul edildiği, ilahi bir gönderme yaptığı; atın ise kültür içerisinde gerektiğinde koruyan, akıl veren yoldaş olarak algılandığı düşünüldüğünde kendilerini kurtarmak için dünyaya gelen destan kahramanın bu varlıklarla doğrudan bağlantılı olması anlam kazanacaktır.

Kahramanların Mücadeleleri

Bir kayadan veya attan dünyaya gelen kahramanların aileleri yoktur. Onlar içine doğdukları dünyadaki mevcut bulunan sorunları çözmekle mükelleftirler. Kaos oluşturan durumlar da kahramandan sonraki ikincil kahramandan ya da onun ailesinden kaynaklanır. Ak Çibek Arıĝ'ın, Altın Arıĝ'ın ve Ay Huucın'ın mücadeleleri bu ikincil kahramanın sorununu giderme, ona yardımcı olma, onu koruma üzerine yapılır. Kendisiyle ilgili tek mücadelesi, evlenmek için talip olan alplara karşı gelip onlarla savaşıdır.

Ak Çibek Arıĝ ilk macerasına Ak Han ve Ay Huucın'ın yurduna saldırıp, çocukları Kanlı Kılıç'ı arayan Ay Molat ve Kızıl Tas'tan intikam almak için çıkar. İkinci kahramanlığı Kök Han'ı yenerek olur. Kahraman diĝer bir mücadelesini de Kanlı Kılıç'ı korumak için yapar. Kanlı Kılıç, Ot Han'ın yurdunu basmaya gider fakat tuzaĝa düşürölür. Tam öldürölmek üzereyken Ak Çibek Arıĝ yetişir ve onu kurtarır. Ak Çibek Arıĝ'ın doğrudan kendisiyle ilgili olan savaşı evlilikle ilgilidir. Bay Sarı Han oĝlu Alp Saaday, evlenmek üzere Ak Çibek Arıĝ'a talip olur. Kahraman, Alp Saaday'a güreş teklif eder. Onu yener ve öldüröl.

Altın Arıĝ, Çibetey Han'ı korumak ve ona yapılanların intikamını almak amacıyla mücadeleye girişir. Piçen ve İçen Arıĝ'ı öldüröl. Ardından Çibetey Han, yurdun başına geçer çünkü tehlike atlatılmıştır. Düzenin artık tahsis edildiĝi düşüncesiyle Çibetey Han ve Hulutay, Altın Arıĝ'ın daĝda, hayvanlarla birlikte kalmasını uygun göröl. Mevcut durumda Altın Arıĝ'ın yardımına ve gücüne ihtiyaç yok gibi görünmektedir. Fakat yurtlarına döndüklerinde yurtlarının yağmalandıĝını göröl. Altın Arıĝ'ın tekrar devreye girmesinin vakti gelmiştir. Yurtlarına yapılan yağmaya karşılık verirler; Altın Arıĝ, düşman alpları ve çift turnaklı canavarı mağlup eder. Kahramana talip olan alpi öldürölmesi eylemi Altın Arıĝ destanında da yinelenir. Kahraman, kendisiyle evlenmek isteyen Ay Kara Taş'la mücadele eder ve onu öldüröl.

At soyundan gelen kahraman Ay Huucın, kardeşi bildiĝi Han Mirgen'in dostunu da kendine dost bilir ve onun uğruna savaşmaktan geri durmaz. Dostları Kün Tonis'in yurduna Hıyĝa Çiçen saldırmıştır. Bunun üzerine Ay Huucın dokuz yıllık kapışmanın ardından galip gelir. İkinci macerası Han Mirgen'in ailesini kurtarmak içindir. Han Mirgen ve Alp Han Kız'ın ikiz çocukları Altın Teek ve Altın Arıĝ, yeraltına kaçırılır. Kahraman, çocuklarını kurtarmak için yeraltına inen Han Mirgen'e yardıma koşar ve çocukları kolaylıkla yeryüzüne çıkarırlar. Ay Huucın, kendisine talip olan bir alpla mücadele etmez. Bu onun insan fiziĝine sahip olan at soylu bir varlık olmasıyla ilintili olabilir.

Mücadelelerde Kadın Kahramanın Yanındaki Alplar

Kahramanlar tüm bu mücadele çemberinden geçerken yanında partnerleri vardır. Bu kişiler asıl kahramanın yanında onun kardeşi, yoldaşı; aynı zamanda korumakla yükümlü olduğu kişilerdir. İnsan olarak insani yollarla doğmuş kahraman alplardır. Bu alplar, asıl kahramanın yanında savaşır; güçleri, yiğitleri övülür. Fakat asıl kahramandan her daim bir adım geridedirler.

Ak Çibek Arıĝ, bu mücadeleleri yaparken yanında Kanlı Kılıç, Altın Arıĝ'ın yanında Çibetey Han, Ay Huucın'ın yanında Han Mirgen vardır. Ama gösterdikleri kahramanlık ve güç bağlamında destana isimlerini de veren kadın kahramanlar bir adım öndedirler. Bu denge destanlarda daha kötü, daha önemli ya da daha güçlü kişilerin kadın kahramanlar tarafından; bu kötülerin yardımcıları ya da kardeşlerinin ikincil kahraman alplar tarafından öldürülmesinden anlaşılabilir. Örneğin baş düşman Ay Molat'ı Ak Çibek Arıĝ iki kez öldürürken, Kanlı Kılıç Ay Molat'ın kardeşi Kızıl Tas'ı ve oğlu Alp Kuzgun'u öldürür. Ak Çibek Arıĝ, kendisine talip olan Alp Saaday'ı öldürürken, Kanlı Kılıç da onun babası Bay Sarı Han'ı öldürür. Altın Arıĝ destanın alpi Çibetey Han ve arkadaşı Hulutay yurtları yağmalandıktan sonra Altın Arıĝ'a yine ihtiyaç duyarlar. Ve savaş esnasında pek çok düşman alpin yanında canavarı yine Altın Arıĝ öldürür. Ya da Ay Huucın destanında olduğu gibi Han Mirgen çocuklarını kurtarmak için yeraltına girdiğinde Ay Huucın'ın yardıma gelmesiyle kolayca yeryüzüne çıkarlar. Kanlı Kılıç, Çibetey Han, Han Mirgen ve kadın kahramanlar düzeni elbirliği ile sağlarlar.

Kadın kahramanlar yalnızca savaş alanında, kötüleri yenerek, intikam alarak düzeni sağlamakla yetinmezler. Destanda düzenin sağlanmasının bir unsuru da evliliktir. Kahramanların çeşitli mücadelelerin sonunda ödüllendirilmeleri veya düzen resminin tam olarak çizilebilmesi için evlilik gereklidir. Fakat ele aldığımız bu üç arkaik destanda birincil kahramanlar evlenmezler. Çünkü onlar toplumsal birer varlık değillerdir. Hatta insanoğlu dahi değillerdir. Bu yüzden düzenin şartlarından biri olan evlilik, ikincil kahramanlar üzerinden gerçekleşir. Destandaki ikincil kahramanları evlendirmek de onların koruyucuları gibi davranan kadın kahramanların sorumluluk alanındadır.

Ak Çibek Arıĝ, Kanlı Kılıç'ı çirkin bir kız olan Hıyan Arıĝ ile evlendirir. Fakat kahramanın burada öngörüsü söz konusudur. Hıyan Arıĝ aslında çok güzel bir kızdır, büyü yüzünden bu haldedir. Ay Huucın destanında, Ay Huucın henüz ortaya çıkmadan önce Han Mirgen bir kez evlenmiştir. Fakat bir gün Ay Huucın, Ak Çibek Arıĝ adlı bir kıza rastlar ve onu kardeşi saydığı Han Mirgen'e eş olarak almak ister. Kızı alır kendi yurtlarına getirir. Han Mirgen, iki evliliğinin ardından üçüncü evliliğini de Kün Arıĝ adlı kızla yapar. Bu evliliklerden sonra Ay Huucın, yeraltından Han Mirgen ve çocuklarını kurtarıırken "görünmezlerden bir kadın" almasını dahi önerir.

Birincil kadın kahramanların hiç evlenmedikleri hatta kendilerine talip olan kişileri öldürdükleri bu destanlardaki ikincil kahraman konumundaki alpların evlilikleri kesinlikle sağlanmakta, hatta birden fazla evlenebilmektedirler.

Kadın kahramanlar söz konusu olduğunda evlilik destan resminin bir parçası olmadığı gibi kesinlikle engellenmesi gereken bir şeydir. Çünkü bu kadın kahramanların yaratılma sebepleri korumaktır. Varoluşsal olarak halkı için, ikincil kahraman alp için ya da onun ailesi için oradadırlar. Hakas destan alplarının halkını kucaklayan onlar için var olduğunu söyleyen Erhan Aktaş, kadın kahramanlarının bu uğurda nefsi duygularından sıyrılarak, hayatının sonuna kadar bekâr kaldığını söyler (2016: 228). Bu durum, tercihten öte varoluşsal bir sebeptendir. Dünyaya gelmesi ve ardından yaptığı mücadelelere bakıldığında yaratılma amacının doğrudan bir alp ve halkla bağlantılı olduğu görülür.

Kahramanların Sonları

Kahramanların sonları halkla ilgili sorumluluklarının yerine getirilmesinin ardından gelir. Sona doğru mücadeleler yapılmış, evlendirilmesi gereken evlendirilmiştir; halk artık başsız değildir. Bu düzen durumunda kahramanlar ya geldikleri yere geri dönecekler ya da kurulmuş bu düzende yeni bir konum alarak bu tabloya eşlik edeceklerdir.

Ak Çibek Arığ destanında, çeşitli mücadelelerden sonra düşmanlar Ay Molat, Ot Han, Ozıl Arığ öldürülmüştür. Bunların ardından Kanlı Kılıç'ın bir de kızı olur. Ak Çibek Arığ, ona Ay Tappa adını verir. Kahraman Ak Çibek Arığ, bu tablodan sonra artık kendisinin ölüm vaktinin geldiğine karar verir. Atını da alarak doğduğu özel kayanın içine tekrar girer ve böylece ölür.

Altın Arığ'ın ölümü bir intikam neticesinde gerçekleşir. Oğlunun ölümünün intikamını almak isteyen Pora Ninci, Altın Arığ'ın sarhoş olduğu bir ara söylediği sırrı duyar. Bu sır, Altın Arığ'ın canının ak kayanın yanındaki çift başlı guguk kuşunda saklı olduğudur. Pora Ninci kuşu öldürünce Altın Arığ da toza dönüşür. Fakat bu kahramanın sonu değildir. Kahraman, o tozdan bir erkek olarak tekrar diriltilir. Taptaan Mirgen adı verilen bu alp, düzenin asıl sağlayıcısıdır. Artık fiziksel olarak erkek formunda olduğundan dolayı evlenir ve mutlu yaşamına devam eder.

Kahraman Ay Huucın diğerlerinden farklı olarak, destanın sonundaki mutlu tablonun bir parçasıdır. Bu karakter, Hakas destanlarında görülen yoldaşlık eden at figürü ve insan figürünün birleşmesiyle oluşmuş bir kahramandır. Han Mirgen'e kardeş olsun diye yaratılmıştır. Destanın sonunda Han Mirgen'in oğlu Altın Teek'e kız isteyip onu da evlendirdikten sonra Han Mirgen'in ailesinin mutluluğunu paylaşır.

İkincil kahramanlar Çibetey, Han Mirgen, Kanlı Kılıç; doğumları, evlenmeleri ve mutlu sonları bakımından bugün kullandığımız anlamıyla

destan türünün kahramanı olmaya daha yakındırlar. Uzun süredir beklenen çocuklardır, çocukları olmayan bir çiftin ya da yaşlı bir çiftin oğullarıdır. Aynı zamanda han soyundandır. Çocukluk zamanları ayrıntılı bir şekilde işlenirse de bu dönemde gösterdikleri bazı kahramanlıklar ve sahip oldukları özellikler, bunların yanında evlenmeleri bir kahramana yakışır şekildedir.

Türk destan geleneğinde kahramanlar aynı zamanda yöneticilerdir. Tanrı yardımıyla devleti yönetirler. Kahramanın kaos ortamında doğması, hızlı büyümesi, kutsanarak ad alması, sürekli olarak düşman figürüyle savaşması gibi motifler kahramanın destandaki hakimiyetini meşru kılıp güçlendirmekle alakalıdır (Kayabaşı, 2016: 65-84). Çünkü destanda gösterilen kahraman ve özellikleri toplumun idealize ettiği yönetici, kurduğu düzen de toplum için ideal olan düzendir. Çibetey, Han Mirgen, Kanlı Kılıç incelenen destanlardaki nihai yöneticilerdir. Ancak destanda onlardan daha çok öne çıkan ve destanlara adını veren kadın kahramanlar vardır. Bu kahramanlar iktidar ve düzen dengeleri içinde çizilmiş klasik kahraman arka planından uzak görünmektedirler.

Ak Çibek Arıĝ, Altın Arıĝ, Ay Huucın olaĝanüstü varlıklardır. Doğumları ve dünyadan ayrılışları düşünüldüğünde mitsel bir öge gibidirler. Ak Çibek Arıĝ ve Altın Arıĝ, Türk inanç sisteminde önemli bir yere sahip olan iye anlayışıyla doğrudan bağdaşan kayadan; Ay Huucın, yedi tanrıdan birinin isteğiyle Türk kültüründe maddi ve manevi değeri olan attan dünyaya gelmiştir. Bozulan düzenin kurulmasından sorumlu olan bu kahramanlar, ikincil kahramanın halkı, boyu ve ailesi için savaşır. Görevlerinin sonunda halkın başına geçmek, han olmak, evlenmek gibi amaçları yoktur. Bu yüzden düzen sağlandığında Altın Arıĝ ve Ak Çibek Arıĝ ortadan kaybolmuştur. Ay Huucın, köken olarak attan geldiğinden bu arzuların hiçbirini zaten taşıması beklenmez, bir kardeş bir yaver olarak aileyle birlikte yaşar. Böyle çizilmiş kadın kahramanların Hakas kültürüne ait olması pek çok bakımdan anlamlıdır. Dışarıdan gelen etkilere –diğer Türk topluluklarına nazaran- daha kapalı kalmış, anaerkil özelliklerin izlenebildiği bir kültür olarak Hakas kültürü, sözlü ürünlerinde de bu farklılığı ortaya koymuştur.

Hakas destanlarında kadın kahramanlara yer verilmesi toplumsal dinamik ve değişmelerle ilgilidir. Yalnızca zamansal olarak değil, sanki kültürdeki değişimin hızı Hakas kültüründe yavaşlar. Böylece hem destan anlatma geleneği hem de destan içerikleri yakın zamanlara kadar korunabilmiştir. Hayat şartlarının değişmesiyle gittikçe pasif bir konuma geçen kadın figürü (Selçuk, 2014: 91) Hakas kültüründe etkisini ve canlılığını muhafaza edebilmiştir. Fakat hızı, gücü ve dairesi farklı olsa da destan kültürü değişime uğramış ve zamanla içindeki arkaik hatta anaerkil olarak nitelendirilen özellikler destan dünyasında kaybolmuş, yerini kahramanlığın merkezde olduğu anlatılara bırakmıştır. Toplumsal ve kültürel değişmeler ışığında içerik de kendini yeniden yapılandırılmış,

birincil kadın kahramanlarının hikâyelerinin yerine ikincil kahramanların yani Han Mirgenlerin, Çibeteylerin, Kanlı Kılıçların hikâyesi anlatılmaya başlanmış gibidir. Yukarıda da değinildiği üzere kahramanlık destanları, arkaik destanların üzerine bina edilmiştir. Dolayısıyla klasik anlamdaki kahraman tipinin örneklerini bu destanların ikincil kahramanlarında bulabiliriz.

Arkaik destanların mitik özellikler taşıyan birincil kadın kahramanları, Türk inanç sisteminin etkilere açık olmadığı ve anaerik bir yapının etkilerinden söz edebileceğimiz zamanların ürünüdür. Boy için mücadeleden daha geniş halk kitlesi için mücadeleye geçilmeden önceki ya da tamamen ataerik bir yapıya bürünmeden oluşturulmuş kahramanlardır. Kadın kahramanın göksel bağıntısı, koruyuculuğu, halk ya da soy tehlikede olduğunda ortaya çıkması, ikincil kahramanın mücadelelerinde bir yardım mercii olması akıllara Umay kültürünü getirir.

Umay figürü, Türk inanç sisteminde önemli fonksiyonlar üstlenmiştir. Fuzuli Bayat'a göre, Türk inanç sisteminin en temelindeki Mitolojik Ana'nın transformasyonunun bir kolu olarak algılanması gerekir. Hami ruhlar olarak nitelendirilen iyeler de Mitolojik Ana'nın fonksiyonlarının paylaştırılmış halleridir. Bu iyelerden bazılarının cinsiyeti erkek olarak algılanırken, bazıları kadın olarak algılanmaya devam etmiştir. Kadın olarak algılanan varlığın ya da haminin görevi, daha çok doğanın dengesinin korunması ve insan soyunun devam ettirilmesiyle ilgili olan doğum, hamilelik, çocuğun korunması gibi konular etrafında şekillenir. Umay da kadın ve çocuğun korunmasıyla ilgilenen kutsal bir varlıktır (Bayat, 2007:20).

Kadınlara ve çocuklarla ilgilenen Umay; Altaylarda, Güney Sibiry'a'da, Tunguzlarda karşımıza çıkar. O her zaman çocukla birlikte, bebeğin uyurken gülümsemesi bunun bir belirtisi olarak sayılır. Çocuğun yanından ayrılırsa çocuk hastalanır, Umay'ı geri getirmek için şamana başvurulmak zorunda kalınabilir (Çoruhlu, 2002: 40). Hakasya bölgesinden elde edilen çeşitli materyaller göstermiştir ki Umay, çocukların hamisidir. Elinde küçük ok ve yayla çizilmiştir (Bayat, 2007: 52). Bu tasvir, Umay'ın bebeğe ya da anneye zarar vermek için gelecek kötü ruhları def etmeye hazır koruyucu bir varlık olduğunun göstergesidir. Elinde ok ve yayla çizilen Umay figürü, destanlarda bir çocuğun ya da bir gencin kaotik bir durumunda onun yardımına koşan kadın destan kahramanlarını ne kadar da andırmaktadır.

Destan kahramanları ve Umay figürü arasındaki koruyuculuk benzeşimine ek olarak başka bir özdeşim de insanoğlunun soyunun devamı konusuyla doğrudan ilgili olmasıdır. Umay nasıl ailenin kurulup korunması ve çocukların selametinden sorumluydu, destandaki kahramanların sorumluluk alanları da bunları içerir. Bu yüzdendir ki çarpışmaların, mücadelelerin yanında, ikincil kahramanların evlendirilmesi, hatta onların

çocuklarının evlendirilmesi de bu kadın kahramanların elinden olur. Aynı zamanda doğan çocuklara ad da verirler. Ak Çibek Arıĝ, Kanlı Kılıç'a ve onun kızı olan Ay Tappa'ya isim veren kişidir. Ay Huucın, kurtarmak için yeraltına gittiği Han Mirgen'in çocuklarına Altın Teek ve Altın Arıĝ isimlerini verir. Ardından erkek kardeş olan Altın Teek'i evlendirir.

Sonuç

Ak Çibek Arıĝ, Altın Arıĝ ve Ay Huucın destanları üç eksene ayırıp onlara daha yakından baktığımızda doğumları, mücadeleleri ve sonlarının destan kahramanları için şu ana kadar yapılmış belirlemelerden farklı bir yol izlediği görülebilir. Bu kahramanların tüm hayatları ikincil kahramanın hayatı etrafında şekillenmiştir. Onların ailelerinin ve halklarının koruyucusu olmuşlardır. Klasik anlamdaki destan kahraman figürüne Çibetey, Kanlı Kılıç, Han Mirgen'in daha yakın olduğu bu bağlamda söylenebilir. Çünkü maceralar bu kahramanlar etrafında şekillenir, destan sonunda han olan ve evlenen de bu karakterlerdir.

Kadın kahramana dair yapılan değerlendirmeler, genellikle alplık kurumu dâhilinde yapılandırılır; Türk kültüründe kadınların savaflara katıldığı, kadınların toplumsal yaşamda önemli bir yere sahip olduğu noktalarını vurgulamada tekrara düşerler. Elbette kadın kahramanlar, alplık özellikleriyle erkek kahramanlardan aşağı kalmazlar. Fakat buna ek olarak başka bir kahraman tipi önerir. Bu kahraman tipi koruyuculuğu ön planda olan mitsel bir figürdür.

Koruyucu olmaları, doğdukları yer, destanda ad koyma ve evlendirme gibi fonksiyonlara sahip olmaları onları Umay figürüyle tekrar düşünmemizi gerektirir. Çünkü Umay figürü direkt olarak ailenin, çocuğun ve soyun devamının korunmasıyla ilgilidir. Elinde ok ve yay ile resmedilen Umay figürü, savaşçılık yetileriyle boyu kurtaran kadın kahramanlarla benzeşir.

Kadın kahraman incelemeleri geliştirilmeye muhtaç gibi görünmektedir. Bunun için kahramanı kadın olan destanların görünür kılınması, bunun ardından destanlara yaklaşım biçiminin tekrar gözden geçirilmesi gerekmektedir. Çünkü Hakas geleneğine ait bu üç destan da bize gösteriyor ki kadın kahramanların dinamikleri farklıdır. Genel kahraman anlayışından ayrılan yönleri vardır. Ve bu ayrılan yönlerin temelleri Türk inanç sisteminde aranmalıdır. Sosyo-kültürel değişimleri de göz önünde bulundurarak yapılacak sonraki çalışmalarla, kadın kahramanın hem belirli bir destan içinde hem de genel olarak destan türü içindeki yolculuğunun daha net bir şekilde ortaya konması imkânına erişilecektir.

KAYNAKÇA

- AÇA, Mehmet (2000). "Köne Epos (Arkaik Destan) Kavramı ve Türk Halk Hikayelerindeki Âşıklara Mahsus Evlilik Konusunun Kaynaklarından Alplara Mahsus Evlilik". *Milli Folklor*, 47, 11-21.
- AÇA, Mehmet (2007). "Güney Sibiryada Türklerinde Ava Destancı ve Masalcı Götürme Geleneği". *TÜBAR*, XXI, 7-16.
- AKTAŞ, Erhan (2016). *Hakas Destan Geleneği ve Kahramanları*. Konya: Kömen Yayınları.
- ARIKOĞLU, Ekrem (2007). *Hakas Destanları 1*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BAYAT, Fuzuli (2007). *Türk Mitolojik Sistemi 2*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- ÇOBANOĞLU, Özkul (2015). *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- ÇORUHLU, Yaşar (2002). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- GÖKALP, Ziya (1976). *Türk Töresi*. İstanbul: Güneş Matbaacılık.
- JUNG, Carl Gustav (2005). *Dört Arketip*. İstanbul: Metis Yayınları.
- KAYABAŞI, Onur Alp (2016). *Destan ve Hükümdar Türk Destanlarında Devlet ve Yönetim*. Konya: Kömen Yayınları.
- ÖZKAN, Fatma (1997). *Altın Arığ*. Ankara: Bilig Yayınları
- REICHL, Karl (2011). *Türk Boylarının Destanları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- SELÇUK, Hava (2014). *Türk Tarihinde Kadın ve Savaş*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- TANYU, Hikmet (2007). *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*. Ankara: Elips Kitap.